

Ulkomaiset eläinten hyvinvointimerkit tarkastelussa

Katriina Heinola¹⁾, Tiina Kauppinen²⁾, Jarkko K. Niemi¹⁾, Essi Wallenius³⁾, Satu Raussi²⁾

1) Luonnonvarakeskus, Latokartanonkaari 9, 00790 Helsinki, katriina.heinola@luke.fi, jarkko.niemi@luke.fi

2) Eläinten hyvinvointikeskus, Luonnonvarakeskus, Latokartanonkaari 9, 00790 Helsinki, tiina.kauppinen@luke.fi, satu.raussi@luke.fi

3) Armenta Benessi, essi.wallenius@armentabenessi.fi

Tiivistelmä

Useissa maissa on jo vapaaehtoisia eläinten hyvinvointimerkintäjärjestelmiä eläinperäisille tuotteille. Kuluttajien mielenkiinnon kasvaessa järjestelmät ovat saaneet huomattavaakin jalansijaa markkinoilla. Osa järjestelmistä on portaittaisia, mikä auttaa tuottajia pääsemään järjestelmään mukaan pienilläkin hyvinvointiparannuksilla ja kehittämään toimintaansa. Eläinten hyvinvointimerkintä suomalaisen elintarviketuotannon vahvuudeksi -hankkeessa selvitimme markkinoilla olevia vapaaehtoisia hyvinvointimerkintäjärjestelmiä sekä niiden vaatimuksia Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa. Vanhimmat hyvinvointimerkit ovat olleet käytössä jo kymmeniä vuosia, ja uusia tulee koko ajan. Merkintäjärjestelmät toimivat kuluttajakysynnän ehdoilla. Esimerkiksi Beter Leven -merkillä on jo kattavasti jalansijaa Hollannin sianlihamarkkinoilla. Yksittäisten järjestelmien piirissä on tuhansia tuotantotiloja ja satoja miljoonia eläimiä. Järjestelmässä voi olla useampia vaatimustasoja. Tasot auttavat vastaamaan erilaisten kuluttajaryhmien toiveisiin ja mahdollistavat tuottajille asteittaisen eläinten hyvinvoinnin kehittämisen. Alimpia tasoja on tosin arvosteltu siitä, että ne edistävät eläinten hyvinvointia lakisääteiseen tasoon verrattuna vain vähän. Merkintäjärjestelmät huomioivat erilaisia eläinten hyvinvointiin vaikuttajia tekijöitä, joten niiden vertailu keskenään on haastavaa. Järjestelmät on pääsääntöisesti kehitetty eläinten hyvinvoinnin parantamiseksi, mutta esimerkiksi Red Tractor ja Beef and Lamb Assurance keskittyvät kokonaisvaltaisesti kestävään tuotantoon ottaen huomioon myös ympäristökestävyyden ja eläinten hyvinvoinnin. Ulkomaisissa järjestelmissä on vaatimuksia, joista osa toteutuu jo suomalaisilla tiloilla laajamittaisesti, sekä vaatimuksia, joita Suomessa toteutetaan vain harvakseltaan. Järjestelmissä mukana olevia toimijoita auditoidaan yleensä vuosittain. Tiloja voidaan tarkastaa myös ennalta ilmoittamatta, tai tilat voivat tehdä omavalvontaa. Ulkopuolisen tekemä tarkastus takaa toiminnan luotettavuuden. Järjestelmien rahoitus vaihtelee huomattavasti. Usein se perustuu liiketoiminnan volyymin määrittämiin jäsen- ja lisenssimaksuihin. Tuottajat maksavat usein vain vuositarkastuksista, ja muut kulut jaetaan tuotantoketjun muille toimijoille. Järjestelmät voivat toimia myös lahjoitusvaroin, kauppaketjujen rahoittamina tai rahastomuotoisina. Merkin ylläpitäminen ja laatuvaatimusten täyttäminen aiheuttavat kustannuksia. Hyvinvointimerkitystä tuotteesta on saatava kustannukset kattava lisähinta, jonka kuluttajat ovat valmiit maksamaan. Merkinnän tulee siis yhtäältä edistää eläinten hyvinvointia ja toisaalta huomioida kuluttajien toiveet eläinten hyvinvoinnille. Merkki itse tuotteessa on tärkeä, sillä se kertoo kuluttajalle, miten tuote on tuotettu. Merkinnän on viestittävä selkeästi, miten tuote eroaa tavanomaisesta.

Asiasanat: eläinten hyvinvointi, hyvinvointimerkintäjärjestelmä

Johdanto

Huoli eläinten hyvinvoinnista on johtanut vapaaehtoisten eläinten hyvinvointia kuvaavien laatu- ja hyvinvointimerkintäjärjestelmien kehittämiseen useissa maissa Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa. Järjestelmät edistävät eläinten hyvinvointia sekä näkyvät kuluttajille pakkausmerkintänä. Järjestelmän määrittämien eläinten hyvinvointivaatimusten tulisi ovat korkeammat, kuin maan lainsäädännön vähimmäisvaatimukset, jolloin järjestelmällä voidaan yhtäältä edistää eläinten hyvinvointia tavanomaista tuotantoa enemmän ja toisaalta tuottaa lisäarvoa markkinoille. Järjestelmien haasteita ovat hyvinvointivaatimusten todellinen arvo eläinten hyvinvoinnille ja kuluttajille, järjestelmän markkinointi ja sen saattaminen kuluttajien tietoisuuteen.

Suomen markkinoilla ei ole yhdenmukaista, kaikki lajit huomioivaa eläinten hyvinvointijärjestelmää, mutta joitakin eläinten hyvinvoinnista kertovia järjestelmiä ja pakkausmerkintöjä on kehitetty ja tuotu markkinoille. Luomutuotannon ehdoissa on lainsäädännön ylittäviä kriteerejä, jotka edistävät eläinten hyvinvointia. Eläinten terveys ETT ry:n ylläpitämät Naseva ja Sikava ovat suomalaiset nauta- ja sikatilat laajasti kattavia terveysluokitusjärjestelmiä. Laatuvastuu on sika-alan kansallinen laatujärjestelmä, joka perustuu eläinterveydenhuoltoon. Kansainvälistä Welfare Quality eläinten hyvinvoinnin mittausmenetelmää, joka huomioi myös eläinten käyttäytymistä, käytetään Juustoportin Vapaan lehmän -tuotesarjassa ja Lidlin Ilona-maidossa. Myös eläinten hyvinvointikorvaus on keino edistää eläinten hyvinvointia, kun tuottajat sitoutuvat tiettyihin toimenpiteisiin ja saavat niistä korvausta.

Tämän tutkimuksen tavoitteena oli kartoittaa markkinoilla olevia ulkomaisia tuotantoeläinten hyvinvointia kuvaavia laatujärjestelmiä ja niiden vaatimuksia. Selvitys on osa Eläinten hyvinvointimerkintä suomalaisen eläintuotannon kilpailukyvyyn ja laadun edistäjänä-hanketta. Lisäksi vertasimme lisäksi kunkin merkintäjärjestelmän eläinlajeikohtaisia vaatimuksia suomalaisen lainsäädännön asettamiin vaatimuksiin.

Materiaali ja menetelmät

Selvitimme yhteensä 17 eläinten hyvinvointimerkintäjärjestelmää vaatimuksineen Euroopasta ja Pohjois-Amerikasta (Taulukko 1). Tiedot kerättiin järjestelmien avoimilta internet sivustoilta vuonna 2017. Järjestelmistä saatavilla olevan tiedon määrä ja tarkkuus vaihtelee, mutta yleisesti ottaen tietoa löytyy hyvin siitä, mitä eläinlajeja ja eläintuotteita merkintäjärjestelmien piiriin kuuluu, mikä taho ylläpitää järjestelmää, kuinka usein järjestelmään kuuluvalla eläintuotantotilalle tehdään tarkastuskäynti ja mikä taho tarkastuksista vastaa.

Euroopan markkinoilta tarkastelimme 14 järjestelmää; Tanskan Bedre Dyrevelferdia (2018), Coopin Dyrevelferdia (2018) ja Frilandia (2018), Hollanin Beter Levenia (2018), Saksan Für Mehr Tierschutz (2013), Neuland (2018), Mehr Tierwohl (2018) ja Initiative Tierwohl-järjestelmiä (2018), Sveitsin Coopin Naturaplania ja Naturafarmia (Coop Switzerland 2016), Ranskan Label Rougea (2018), Iso-Britannian RSPCA (2018)- ja Red Tractor-järjestelmiä (2018) sekä Irlannin Beef and Lamb Assurance (SBLAS)-järjestelmää (SBLAS 2018). Lisäksi Pohjois-Amerikan markkinoilta vertailuun valittiin Animal welfare approved- (AWA, 2017), Certified Humane- (HFAC, 2017)) ja Global Animal Partnership-järjestelmät (GAP, 2018). Taulukossa 1 on esitetty järjestelmän julkistamisvuosi, järjestelmän ylläpitäjä tai yhteistyötaho, järjestelmän tasojen määrä ja sen kattamat eläinlajit vuonna 2017. Tarkastelussa oli mukana sianlihan tuotanto, maidon- ja naudanlihan tuotanto, kananmunan- ja broilerinlihan tuotanto sekä lampaanlihan tuotanto. Yleisimmin merkintäjärjestelmät kattoivat sianlihan-, broilerin-, kananmunan- ja/tai naudanlihan tuotannon. Muilla eläinlajeilla taulukossa 1 viitataan esimerkiksi biisoninlihan tuotantoon, lohenkasvatukseen tai kasvituotantoon.

Osa järjestelmistä edisti kestävyysnäkökulmia muillakin osa-alueilla kuin eläinten hyvinvoinnin saralla. Tällainen järjestelmä oli esimerkiksi SBLAS. Neuland ja Label Rouge järjestelmiä markkinoidaan ympäristökestävinä ja Naturaplan ja Friland ovat myös luomutuotantoa.

Taulukko 1. Selvitetyt ulkomaiset eläinten hyvinvointimerkintäjärjestelmät

Järjestelmä (julkistamisvuosi)	Valtio	Eläinlajit	Tasot	Järjestelmän ylläpitäjä (yhteistyössä)
Bedre Dyrevelferd (2016)	DK	Sika, kana (liha ja muna), kalkkuna	3	Tanskan ruokaministeriö
Beter Leven (2007)	NL	Sika, kana (liha ja muna), kalkkuna, nauta (liha, vasikanliha), muut	3	Eläinten suojalujärjestö (SPA)
Coop Dyrevelferd	DK	Sika, kana (liha ja muna)	4	Coop Denmark (Kansallinen luomuyhdistys, eläinten hyvinvointiyhdistys)
Für Mehr Tierschutz (2009)	DE	Sika, kana (liha ja muna), nauta (maito)	2	Deutscher Tierschutzbund
Coop Switzerland Naturaplan	CH	Sika, kana (liha ja muna), nauta (maito, liha, vasikanliha), lammas, muut	1	Coop Switzerland, BioSuisse
Coop Switzerland Naturafarm (1993)	CH	Sika, kana (liha ja muna), nauta (liha, vasikanliha), muut	1	Coop Switzerland
Label Rouge (1960-luvulla)	FR	Kana (liha ja muna), kalkkuna, muut	1	Label Rouge
RSPCA assured (2015)	UK	Sika, kana (liha ja muna), kalkkuna, nauta (liha, maito, vasikanliha), lammas, muut	1	RSPCA Assured, Freedom Food
Red Tractor (2000)	UK	Sika, kana (liha ja muna)	1	The Assured Food Standards
Friland (1992)	DK	Sika, nauta (liha)	1	Friland (Eläinten hyvinvointiyhdistys)
Beef and lamb assurance (SBLAS)	IE	Nauta (liha), lammas	1	Board Bia Irish Food Board
Neuland (1988)	DE	Sika	1	(DTSchB, AbL and BUND)
Animal welfare approved – AWA	USA	Sika, kana (liha ja muna)	1	Greener world
Certified Humane (1998)	US, BR, CA	Sika, kana (liha ja muna), kalkkuna, nauta (liha, maito), lammas, vuohi	1	Humane Farm Animal Care
Global Animal Aartnership (2008)	US, CA	Sika, kana (liha ja muna), kalkkuna, nauta (liha), lammas, muut	5 (+)	Global Animal Partnership (Whole Foods)
Initiative Tierwohl (2015)	DE	Sika, kana (liha), kalkkuna		Initiative Tierwohl
Mehr Tierwohl (2019-2020)	DE	Sika, kana (liha ja muna)	2	Saksan Maatalousministeriö (BMEL)

Tulokset

Järjestelmien valvonta, rahoitusmalli ja ylläpito

Valtaosassa järjestelmistä kotieläintiloille tehdään valvontatarkastus vähintään kerran vuodessa (Taulukko 2). Bedre Dyrevelferd-järjestelmään kuuluville tiloille voidaan tehdä ennalta ilmoittamattomia tarkastuksia (10 % tiloista). Myös muun muassa Für Mehr Tierschutz-, RSPCA-, SBLAS-, Neuland- ja HFAC-järjestelmissä tehdään ennalta ilmoittamattomia tarkastuksia. Tarkastaja on yleensä riippumaton kolmas osapuoli. Muun muassa HFAC-järjestelmässä on määritetty tarkastajalle koulutusvaatimukset (mm. eläinlääkäri). Osassa järjestelmistä on myös sisäistä valvontaa, jonka järjestelmäorganisaatio tekee itse.

Taulukko 2. Järjestelmien tarkastustiheys ja tarkastajataho

Järjestelmä	Tarkastustiheys	Tarkastaja
Bedre Dyrevelferd	Tarkastus vuosittain, myös ennalta ilmoittamattomia tarkastuksia (10%)	Riippumaton osapuoli
Beter Leven	Sertifiointi voimassa yhden vuoden	Riippumaton osapuoli
Coop Dyrevelferd	Tarkastus vähintään vuosittain	Akkreditoitu sertifiointitaho
Für mehr tierschutz	Riskiperusteisia tarkastuksia, ennalta ilmoittamattomia tarkastuksia sekä sisäisiä auditointeja	Riippumaton sertifioija
Coop Switzerland Naturaplan	Tarkastus vähintään vuosittain	Riippumaton osapuoli
Coop Switzerland Naturafarm	Ei tietoa	Swiss animal protection (SAP)
Label Rouge	Säännölliset tarkastukset, myös järjestelmän sisäistä valvontaa	Riippumaton osapuoli, myös sisäinen valvonta
RSPCA Assured	Tarkastus vuosittain, myös ennalta ilmoittamatta	RSPCA Assured scheme tarkastajat
Red Tractor	Osallistuminen järjestelmään uusitaan vuosittain, naudoille ja lampaille auditointi 18 kk välein	
Friland	Tarkastus vuosittain, viranomaistarkastus luomuvalvonnan osalta	Danish Plant Directorate
SBLAS	Auditointi 18 kk välein, myös ennalta ilmoittamattomia tarkastuksia	Riippumattomat auditoijat
Neuland	Tarkastus vuosittain, myös ennalta ilmoittamatta	Ei tietoa
AWA	Tarkastus vuosittain	Riippumaton osapuoli
HFAC	Tarkastus vuosittain, myös ennalta ilmoittamatta	Akkreditoitu tahon
GAP	Sertifikaatti voimassa 15 kk	Riippumaton osapuoli
Initiative Tierwohl	Tarkastus vuosittain. Sertifikaatti voimassa siipikarjalle 2 vuotta ja sioille 3 vuotta	Riippumaton osapuoli

Hyvinvointimerkintäjärjestelmät aiheuttavat kustannuksia toimijoille. Hyvinvointivaatimukset voivat edellyttää kotieläintuottajilta investointeja (mm. suuremmat ulkotarhat tai karsinat), uusia hankintoja (esim. virikkeet tai kuivike) sekä ylimääräistä työpanosta. Myös tuotteiden erillään pitäminen tavanomaisista tuotteista koko ketjussa, jäljittäminen, markkinointi, järjestelmän valvonta ja ylläpito aiheuttavat kustannuksia. Osasta järjestelmiä saatiin tietoa hyvinvointimerkintäjärjestelmän rahoituksesta tai toimijoiden maksamista kustannuksista. Bedre Dyrevelferd on koko tuotantoketjun rahoittama. Beter Leven-, Coop Dyrevelferd-, Für mehr tierschutz-, Red Tractor-, GAP- ja HFAC-järjestelmissä toimijat maksavat sertifiointi- tai valvontakustannuksen. Initiative Tierwohlin rahoitusmalli poikkeaa muista. Järjestelmä on enemmän elintarviketeollisuuden yhteinen allianssi, jossa kauppa maksaa järjestölle maksua ja joka jaetaan tuottajille, kuin perinteinen laatumerkintä. AWA:lla on lahjoitusperusteinen rahoitusmalli, eikä siitä aiheudu toimijoille esimerkiksi sertifiointikuluja.

Järjestelmien ylläpitäjät tai perustajatahot vaihtelevat. Esimerkiksi Bedre Dyrevelferd on Tanskan valtion hallinnoima, kun taas esimerkiksi Coop-kauppaketjulla on omia hyvinvointijärjestelmiä Tanskassa ja Sveitsissä. Sveitsin luomutuottajien järjestö Bio-Suisse vastaa Naturaplan-merkistä. Saksan valtio tuki merkittävästi rahallisesti hanketta, jonka avulla toteutettiin Für Mehr Tierschutz -järjestelmä, joka on Saksan eläinten hyvinvointiyhdistyksen (The German Animal Welfare Association) ylläpitämä merkki. Global Animal Partnership on hyötyä tavoittelematon järjestö, joka koostuu tuottajista, vähittäismyyjistä, eläinten edustajista ja tutkijoista. AWA on yksi Greener Worldin (kestävyyttä edistävä voittoa tavoittelematon järjestö) toteuttama hyvinvointijärjestelmä. Red Tractor on Iso-Britanniassa alkutuotannon ja ruokateollisuuden rahoittama ja omistama merkintäjärjestelmä.

Neuland perustettiin viiden toimijan yhteistyönä ja sen taustalla on mm. eläinsuojelun, maatalouden edistämisen ja ympäristönsuojelun toimijoita.

Monitasoiset järjestelmät

Bedre Dyrevelferd, Beter Leven, Coop Dyrevelferd, Für Mehr Tierschutz, Global Animal Partnership sekä Mehr Tierwohl ovat moniportaisia järjestelmiä. Tämä tarkoittaa, että niissä on useampia hyvinvoinnin tasoja, joiden saavuttamiseksi on täytettävä tasosta riippuvat vaatimukset. Tämä mahdollistaa sen, että tuottaja voi päästä järjestelmään mukaan pienemmällä eläinten hyvinvoinnin parannuksilla ja tuottajalla on myös mahdollisuus kehittää toimintaa edelleen eläinten hyvinvoinnin edistämiseksi. Samalla järjestelmä vastaa myös paremmin erilaisten kuluttajaryhmien toiveisiin. Esimerkiksi Tanskalainen Bedre Dyrevelferd-järjestelmä viestii tasoistaan ”Parempi – Vielä parempi – Paljon parempi”- lausein. Ensimmäisellä tasolla ”Parempi” on muun muassa enemmän kuivikkeita sekä tilaa ja sallitaan emakon liikkumisen rajoittaminen porsimisen yhteydessä enintään neljän päivän ajan. ”Vielä parempi”- tasolla ei sallita hännän tyvistystä, vaaditaan ensimmäistä tasoa enemmän kuiviketta ja karsinatilaa ja sallitaan emakon liikkumisen rajoittaminen porsimisen yhteydessä enintään kahden päivän ajan. Korkein taso ”Paljon parempi” edellyttää ”paljon enemmän” kuiviketta ja tilaa sekä ulospääsyn kaikille sioille. Broilerin osalta merkin ensimmäisellä tasolla vaaditaan hitaammin kasvava rotu, enemmän elintilaa, jalkapohjaterveyden tavanomaista tarkempi seuranta sekä lyhytkestoinen teuraskuljetus. Toisella tasolla tilavaatimus on vielä suurempi ja vaatimuksena on edellisten lisäksi lajityypillinen ruokinta karkearehun muodossa sekä manipuloitavaa materiaalia virikkeeksi. Korkeimmalla tasolla vaaditaan vielä enemmän tilaa sekä ulospääsy kahden ensimmäisen tason vaatimusten täyttämisen lisäksi.

Järjestelmien hyödyt, haasteet ja markkinat

Järjestelmien tavoite on eläinten hyvinvoinnin edistäminen, mutta lisäksi järjestelmät mainostavat usein myös sitä, että tuottajat saavat suuremman korvauksen tuotteistaan. Kuluttajanäkökulma tuodaan esiin siten, että kuluttajilla on mahdollisuus tukea eläinten hyvinvointia ostamalla hyvinvointimerkittyjä tuotteita. Esimerkiksi Initiative Tierwohl listaa arvoikseen laajan vaikuttavuuden, vapaaehtoisuuden sekä toteutettavuuden. Järjestelmillä on muitakin tavoitteita. Ranskan Label Rouge kertoo hyödykseen muun muassa korkeamman elintarviketurvallisuuden sekä paremman maun. Tuotteiden jäljitettävyyden ja järjestelmän läpinäkyvyyden on mainittu monen järjestelmän kohdalla. Esimerkiksi RSPCA:n osalta vaaditaan, että koko ketju on mukana toiminnassa, eli tuote saa merkinnän vasta, kun myös teurastaja, jalostaja ja pakkaaja on sitoutunut järjestelmän vaatimuksiin. RSPCA järjestelmää myös kehitetään jatkuvasti huomioiden muun muassa säädökset sekä tieteellisen tutkimuksen tulokset.

Hyvinvointimerkintäjärjestelmät ovat kohdanneet myös haasteita. Initiative Tierwohl-järjestelmä oli taloudellisissa ongelmissa, jonka vuoksi vaatimukset täyttäviä tuottajia ei voitu ottaa mukaan järjestelmään. Pakkausmerkintöjen yleisenä ongelmana on myös merkin läpinäkyvyys kuluttajille sekä kuluttajien tietoisuus siitä, mitä merkinnät tarkemmin ottaen tekevät. Osa tätä problematiikkaa on se, että merkittävä osa kuluttajista tuntee kotieläintuotannon nykykäytännöt heikosti, jolloin yksittäisiä hyvinvointivaatimuksia voi olla vaikea verrata tavanomaiseen tuotantoon, jos siitäkään ei ole tarkkaa tietoa. Kritiikkiä hyvinvointimerkinnät ovat saaneet myös niiden määrittämien vaatimusten todellisesta hyödystä eläinten hyvinvoinnille. Esimerkiksi People for the Ethical Treatment of Animals -järjestö on kritisoinut GAP-järjestelmää siitä, että sen vaatimukset häidin tuskin ylittävät yleiset käytännöt ja ettei vaatimusten toteutumatta jättäminen ole johtanut toimenpiteisiin riittävän nopeasti (Law360 2015). Tuotantosuunnat myös eroavat toisistaan paljon, jos tilat tarkastetaan esimerkiksi vuosittain ja broilerin kasvatusaika on muutamia viikkoja, niin valtaosaa broilerituotannosta ei tarkisteta ikinä.

Merkintäjärjestelmien toimivuuden edellytys on se, että niillä on markkinoilla riittävä volyyymi ja, että hyvinvointimerkittyjä tuotteita ostetaan. Tämä vaatii kuluttajakysyntää eläinten hyvinvoinnille. Vuonna 2015 Initiative Tierwohlissa oli mukana noin 85% Saksan vähittäismyyjistä (vuoden 2017 tiedon mukaan). Järjestelmä kattoi 12% sioista ja noin 35% siipikarjasta Saksassa ja tavoite oli nostaa osuudet sikojen osalta 20%:iin ja siipikarjan osalta 60%:iin. Vuonna 2007 perustetun Beter Levenin markkinaosuus kestävästä tuotemerkeistä, joita on maassa kymmenkunta, oli noin kolmannes. Esimerkiksi sianlihan osalta markkinaosuus Hollannin supermarketissa oli noin 70% vuonna 2017.

Bedre Dyrevelferd kehitettiin vuonna 2016 ja seuraavana vuonna tiloja oli mukana runsas 150. Merkki on Tanskan valtion hallinnoima ja kunnianhimoisena tavoitteena on saada Tanskan markkinoista ajan myötä haltuun jopa 30%. Lähtökohtaisesti järjestelmässä otettiin tavoitteeksi noin 12–15% markkinaosuus.

Hyvinvointikriteerit merkintäjärjestelmissä

Yleisiä vaatimuksia merkintäjärjestelmissä eläinlajeista riippumatta ovat eläinten paremmat mahdollisuudet toteuttaa käyttäytymistarpeitaan, erityisesti liikkumisen tarvetta. Liikkumisen vapaus ja kytkemättömyys, häkittömyys, lisätila, kuivutusmateriaalit ja ulospääsy, liittyvät kaikki olennaisten käyttäytymistarpeiden toteuttamisen mahdollisuuteen. Kivuliaat toimenpiteet yleensä joko kielletään tai niiden yhteydessä vaaditaan kivunhoitoa. Ruokintaan liittyviä vaatimuksia ovat muun muassa porsaiden vähimmäisvieroitusikä, vasikoiden maitojuottokauden vähimmäispituus sekä nautojen vapaa vedensaanti. Kasvunopeuden rajoittaminen on yleinen vaatimus broilerien osalta.

Tarkasteltaessa vaatimuksia resurssi- ja eläinperäisten kriteerien näkökulmasta, resurssiperäisiä on huomattavasti enemmän. Resurssiperäisillä tarkoitetaan eläinten hyvinvoinnin edellytyksiä, esimerkiksi tilan tai kuivikkeen määrää. Eläinperäiset viittaavat suoraan eläimestä havaittaviin asioihin, esimerkiksi eläimen käytökseen tai sen ihon tai karvapeitteen kuntoon.

Kananmunantuotanto

Kananmunantuotannon osalta tarkasteltiin Beter Leven-, Für Mehr Tierschutz-, label Rouge-, Naturafarm- (Coop free range), Naturaplan- (Organic Biosuisse), Neuland-, RSPCA-, Certified Humane- sekä GAP-järjestelmiä (lähteet¹). Nokantypistys oli sallittu joissain hyvinvointijärjestelmissä, kuten GAP:in 1- ja 2- tasoilla (hautomossa infrapunasäteilyä käyttäen) sekä Certified Humane- ja RSPCA-järjestelmissä. Merkeissä rajoitettiin usein parvikokoa 500–6000 lintuun. Pesiä vaadittiin yksi 5–6 lintua kohden ja orsivaatimukset lintua kohden vaihtelivat 12,5 ja 20 senttimetrin välillä. Sisällä tilaa vaadittiin 0,1–0,17 neliometriä lintua kohden. Ulkona tilaa vaadittiin lintua kohden 0,45 jopa 5,0 neliometriin. Häkittömyys oli vaatimuksena kaikissa järjestelmissä. Pimeän jakson pituudeksi määriteltiin 6–16 tuntia.

Maidon- ja naudanlihanlihantuotanto

Maidontuotantoon liittyviä vaatimuksia on Coop Denmark, Für mehr tierschutz, Naturafarm (Haymilk), Naturaplan, Red Tractor, RSPCA, AWA ja HFAC-järjestelmissä (lähteet²). Naudanlihanlihantuotantoon

¹ Beter Leven https://beterleven.dierenbescherming.nl/fileupload/pdf_sterren_consumenten/Tekst_Blk_leghennen.pdf
<https://beterleven.dierenbescherming.nl/zakelijk/deelname/criteria>
Coop Switzerland

https://www.coop.HFAC/content/dam/act/themen/hauptthemen/tierwohl/Coop_Tierwohrrapport2016_e.pdf
Für mehr Tierschutz https://www.tierschutzlabel.info/fileadmin/user_upload/Dokumente/Tierschutzlabel-Broschuere.pdf
Label Rouge <http://www.volaillelabelrouge.com/en/what-are-label-rouge-eggs/>
Neuland <http://www.neuland-fleisch.de/assets/files/Richtlinien/richtlinien-legehennen-stand-nov.-2017.pdf>
RSPCA <https://science.RSPCA.org.uk/sciencegroup/farmanimals/standards/layinghens>

² AWA <https://animalwelfareapproved.us/standards/dairy-cattle-2017>

Coop Denmark <http://dyrevelfærd.coop.dk/media/1081/kriterer-for-malkevaeg-og-oksekoed-fra-malkevaeg.pdf>
Coop Switzerland

https://www.coop.HFAC/content/dam/act/themen/hauptthemen/tierwohl/Coop_Tierwohrrapport2016_e.pdf
Für mehr Tierschutz https://www.tierschutzlabel.info/fileadmin/user_upload/Dokumente/Tierschutzlabel-Broschuere.pdf
HFAC <https://certifiedhumane.org/wp-content/uploads/Std14.DairyCattle.2A-3.pdf>
Red Tractor https://assurance.redtractor.org.uk/contentfiles/Farmers-6802.pdf?_=636359680695407277
RSPCA <https://science.RSPCA.org.uk/sciencegroup/farmanimals/standards/dairycattle>

AWA <https://animalwelfareapproved.us/standards/beef-cattle-2017/>

Beter Leven <https://beterleven.dierenbescherming.nl/rund-1ster>,

<https://beterleven.dierenbescherming.nl/zakelijk/deelname/criteria>

Für mehr Tierschutz https://www.tierschutzlabel.info/fileadmin/user_upload/Dokumente/Tierschutzlabel-Broschuere.pdf

GAP <https://globalanimalpartnership.org/wp-content/uploads/2017/06/5-Step%C2%AE-Animal-Welfare-Rating-Standards-for-Beef-Cattle-v1.0.pdf>

HFAC <https://certifiedhumane.org/wp-content/uploads/Std14.BeefCattle.3M-1.pdf>

kriteerejä asettavat SBLAS, Beter Leven, Certified Humane, Naturaplan, Naturafarm, Red Tractor, RSPCA, AWA sekä GAP -järjestelmät Naudoilla vaaditaan yleisesti puudutuksen ja/tai kivunlievityksen käyttöä nupoutuksen yhteydessä. Vettä täytyy olla naudoilla jatkuvasti tai riittävästi saatavilla. Vasikoiden osalta juottokauden pituuden vaatimukset vaihtelevat viidestä viikosta jopa 13 viikkoon (Coop Denmark taso 3).

Olkikuivitusta tai vastaavaa vaaditaan kaikissa järjestelmissä, tosin tietoa ei löytynyt Sveitsin Haymilk ja Naturaplan-järjestelmistä tai Red Tractor-järjestelmästä. Ulospääsy ja laidunnus ovat vaatimuksina useissa järjestelmissä tietynmittaisin ajanjaksoin ja jatkuvana Fyhr Mehr Tierschutz premium-järjestelmässä sekä AWA-järjestelmässä. Kytkemisen pitämisen kieltävät muut tarkastellut järjestelmät lukuunottamatta Haymilkia, Naturaplania sekä Red Tractoria. Lehmien tilavaatimus vaihtelee järjestelmästä riippuen 6-10 neliöön, vasikoiden 2,5-5 neliöön. Teuraskuljetuksen maksimikesto on korkeintaan kahdeksan tuntia Coop Denmarkin kolmostasolla, Haymilkissa, Naturaplanissa, RSPCA:ssa sekä AWA-järjestelmissä.

Lihanaudoilla emoa ja vasikkaa on pidettävä yhdessä vähintään 3-6 kuukautta järjestelmästä riippuen. Ulospääsy tai laidun on yleinen vaatimus myös lihanaudoilla. Kastratio on sallittu kaikissa järjestelmissä, Beter Levenissa ja Neulandissa kivunlievityksellä.

Sianlihantuotanto

Sikojen osalta tarkastelussa olivat Beter Leven, Bedre Dyrevelferd, Coop Denmark, Für Mehr Tierschutz Friland, Initiative Tierwohl, Mehr Tierwohl, Naturafarm, Naturaplan, Red Tractor, RSPCA, AWA, HFAC ja GAP- järjestelmät (lähteet³). Sikojen tuotannossa yleisiä vaatimuksia ovat hännäntypistämisen ja hampaiden katkaisun kieltäminen. Jossain järjestelmissä, kuten Beter Leven, Coop Denmark ja Fyhr Mehr Tierschutz karjuporsaiden kastraatio on sallittu kivunlievityksellä. Porsitushäkin käyttö on usein kielletty tai rajoitettu 2-5 päivään. Tilavaatimukset vaihtelevat paljon järjestelmittäin, mutta useat järjestelmät vaativat tiettyä tilaa esimerkiksi lihasioille, välitysporsaille tai tiineille emakoille. Olkikuivitusta tai vastaava vaaditaan käytännössä kaikissa järjestelmissä, Red Tractoria lukuunottamatta. Ulospääsy vaaditaan Beter Levenin, Bedre Dyrevelferdin, Coop Denmarkin,

Neuland <http://www.neuland-fleisch.de/assets/files/Richtlinien/richtlinien-rinder-stand-nov.-2017.pdf>

Red Tractor https://assurance.redtractor.org.uk/contentfiles/Farmers-6800.pdf?_id=636343316823538543

RSPCA <https://science.RSPCA.org.uk/sciencegroup/farmanimals/standards/beefcattle>

SBLAS

https://www.bordbia.ie/industry/farmers/quality/BeefSchemeStandards/Sustainable_Beef_and_Lamb_Assurance_Scheme_Standard.pdf

³ AWA <https://animalwelfareapproved.us/standards/pig-2017/>

Bedre Dyrevelferd

https://www.foedevarestyrelsen.dk/SiteCollectionDocuments/26_Kampagne/Dyrevelf%C3%A6rdsom%C3%A6rket/Faktaark_dyrevelf%C3%A6rd_UK_160817.pdf

Beter Leven https://beterleven.dierenbescherming.nl/fileupload/pdf_sterren_consumenten/Tekst_Blk_varkens.pdf

Coop Switzerland http://www.coop.ch/content/dam/act/themen/hauptthemen/tierwohl/Coop_Tierwohrrapport2016_e.pdf

Friland <https://www.friland.com/media/1523/friland-free-range-code-of-practice.pdf>

Für Mehr Tierschutz https://www.tierschutzlabel.info/fileadmin/user_upload/Dokumente/Tierschutzlabel-Broschuere.pdf

GAP <https://globalanimalpartnership.org/wp-content/uploads/2017/07/5-Step-Animal-Welfare-Rating-Standards-for-Pigs-v2.2.pdf>

HFAC https://certifiedhumane.org/wp-content/uploads/Std18.Pigs_1A-2.pdf

Initiative Tierwohl https://initiative-tierwohl.de/wp-content/uploads/2015/01/20170101_rev01_ITW_Handbuch_Kriterienkatalog_Schweinemast.pdf

https://initiative-tierwohl.de/wp-content/uploads/2015/01/20170101_rev01_ITW_Handbuch_Kriterienkatalog_Sauenhaltung.pdf

Mehr Tierwohl

http://www.bmel.de/SharedDocs/Downloads/Broschueren/Tierwohl.pdf;jsessionid=548F1C4F08A23EA6AAC7BB789A5FD16B.1_cid385?_blob=publicationFile

Red Tractor

https://assurance.redtractor.org.uk/contentfiles/Farmers-6801.pdf?_id=636359680512574955

RSPCA <https://science.RSPCA.org.uk/sciencegroup/farmanimals/standards/pigs>

Für Mehr Tierschutzin, Mehr Tierwohlin ja GAP korkeimmilla tasoilla sekä Sveitsin Coopin ja Yhdysvaltain AWA-järjestelmissä. Yhtäjaksoinen kahdeksan tunnin pimeä aika vaaditaan muutamissa järjestelmissä, kuten Beter Levenissä ja GAP:ssa, RSPCA-järjestelmä vaatii kuuden tunnin yhtäjaksoisen pimeän ajan. Teuraskuljetuksen maksimikesto vaihteli neljästä tunnista (Für Mehr Tierschutz) jopa 16 tuntiin (GAP).

Broilerinlihan tuotanto

Broilerinlihantuotannon osalta tarkasteltiin Beter Leven-, Coop Denmark-, Für Mehr Tierschutz-, Label Rouge-, Naturaplan-, Naturafarm-, Neuland-, RSPCA-, AWA-, GAP- ja Certified Humane-järjestelmiä (lähteet⁴). Broilerituotannossa merkittävä vaatimus oli lintujen kasvun rajoittaminen 35-68 kilogrammaan vuorokaudessa. Eniten kasvua rajoittivat AWA, Neuland, Beter Leven ja Für Mehr Tierschutz sekä GAP tasolla 5. Jatkuva 6-8 tunnin pimeä jakso oli yleinen vaatimus. Ulkoilumahdollisuutta vaativat kaikki järjestelmät Coop Denmarkia ja GAP:in 1-tasoa lukuun ottamatta. Tilavaatimukset vaihtelivat enintään 10-19 neliometriin lintua kohti tai 21-32 kilogrammaan neliometriä kohti. Virikevaatimukset olivat yleisiä ja ne edellyttivät esimerkiksi hiekkakylpylaatikoita. Teuraskuljetuksen maksimikesto oli rajoitettu 2-10 tuntiin.

Lampaanlihantuotanto

Naturaplan, Lamb scheme Ireland, AWA, HFAC and GAP-järjestelmät olivat mukana tarkastelussa lampaanlihantuotannon osalta (lähteet⁵). Hännäntypistys sallitaan edelleen useissa järjestelmissä, GAP-järjestelmissä jopa kahdeksan viikkoiseksi asti. Kastratio sallitaan kaikissa tarkastelluissa järjestelmissä GAP 5-tasoa lukuun ottamatta, GAP 1- ja 4-tasoissa 6-8 viikon ikään asti. Keritseminen on suoritettava usein vähintään vuosittain. Teurasmatka on rajoitettu kahdeksaan tuntiin useimmissa järjestelmissä, mutta GAP taso 1 sallii 18 tunnin teurasmatkan. Uuhien kuivitetun tilan vaatimukset vaihtelevat 1,2 neliöstä 1,4 neliöön. Vieroitettujen lampaiden kuivitettu tilavaatimus on 0,7 neliöstä 0,9 neliöön. Ritilälattiat ovat usein kielletty. GAP tasot 4 ja 5 vaativat jatkuvan laiturin pääsyn, samoin AWA. Naturaplan-järjestelmässä vaaditaan laiturin pääsy 13 päivänä kuukaudessa ja kasvukaudella 26 päivänä kuukaudessa.

⁴ Beter Leven <https://beterleven.dierenbescherming.nl/zakelijk/deelnemers/criteria-en-info/vleeskuikens>

Coop Denmark <http://dyrevelfsferd.coop.dk/til-producenterne/>

Coop Switzerland

https://www.coop.HFAC/content/dam/act/themen/hauptthemen/tierwohl/Coop_Tierwohrrapport2016_e.pdf

Für mehr Tierschutz https://www.tierschutzlabel.info/fileadmin/user_upload/Dokumente/Tierschutzlabel-Broschuere.pdf

Label Rouge <http://www.volaillelabelrouge.com/en/traditional-animal-husbandry-methods-make-a-great-deal-of-difference/>

Neuland: <http://www.neuland-fleisch.de/assets/files/Richtlinien/rl-masthuhner-02102015.pdf>

RSPCA <https://science.RSPCA.org.uk/sciencegroup/farmanimals/standards/chickens>

AWA <https://animalwelfareapproved.us/standards/meat-chicken-2018/>

HFAC <https://certifiedhumane.org/wp-content/uploads/Std14.Chickens.2A-3.pdf>

GAP <https://globalanimalpartnership.org/wp-content/uploads/2017/08/UPDATEDGAP-Standard-for-Meat-Chickens-v3.0-FINAL.pdf>

⁵ AWA <https://animalwelfareapproved.us/standards/sheep-2018/>

GAP <https://globalanimalpartnership.org/wp-content/uploads/2017/07/5%E2%80%90Step%C2%AE-Animal-Welfare-Rating-Pilot-Standards-for-Meat-Sheep-v1.2.pdf>

HFAC https://certifiedhumane.org/wp-content/uploads/Std13.Sheep_2A-3.pdf

RSPCA <https://science.RSPCA.org.uk/sciencegroup/farmanimals/standards/sheep>

SBLAS

https://www.bordbia.ie/industry/farmers/quality/BeefSchemeStandards/Sustainable_Beef_and_Lamb_Assurance_Scheme_Standard.pdf

Tulosten tarkastelu

Vaatimukset eläinten hyvinvoinnin edellytysten osalta vaihtelivat paljon järjestelmästä riippuen. Yleisesti vaatimukset ylittivät EU:n eläinsuojelusäädösten vähimmäisvaatimukset. Moniportaisten järjestelmien korkeimpien tasojen vaatimukset olivat eläinten hyvinvoinnin edellytysten näkökulmasta korkealla tasolla. Korkealle asetetuilla vaatimuksilla on potentiaalia edistää enemmän eläinten hyvinvointia. Portaittaisuus myös mahdollistaa sen, että järjestelmään liittymisen kynnyks on matalampi. Moniportaisuus voi auttaa myös tuottajaa kehittämään toimintaansa pidemmällä aikavälillä.

Sørensen ja Schrader (2019) totesivat sikojen hyvinvointimerkintäjärjestelmien vaatimusten olevan paljolti resurssiperäisiä ja vähemmän eläinperäisiä. Eläinperäiset vaatimukset voivat kuluttajanäkökulmasta vaikuttaa negatiivisilta. Esimerkiksi ihovauriot, paiseet tai porsaskuolleisuus, tai ihovaurioiden ja paiseiden vähäinen määrä ja pieni porsaskuolleisuus voivat olla kuluttajamarkkinoinnissa viestinnällisesti haastavia, vaikkakin todellisia eläimen hyvinvoinnin tilasta kertovia mittareita. Eläinperäiset mittarit ovat myös työlämpiä todentaa, sillä esimerkiksi eläinyksilön käyttäytymisen tarkkailu on haastavampaa kuin määrittää eläinyksilön käytettävissä olevan tilan määrää.

Uusilla järjestelmillä, kuten Bedre Dyrevelferd, oli kunnianhimoisia tavoitteita siinä, miten suurta markkinaosuutta merkinnälle tavoitellaan. Sekä kuluttajat että tuottajat on saatava heti alussa kiinnostumaan järjestelmästä ja näkemään sen tuomat hyödyt omasta näkökulmastaan, jotta merkintäjärjestelmästä kehittyä elinvoimainen. Suomessa on kotieläintuottajia, jotka voisivat jo nykyisellä toiminnallaan ja eläinten hyvinvoinnin tasolla päästä mukaan useisiin tarkasteltuihin järjestelmiin. Luomutuottajat ovat esimerkiksi sitoutuneet suurempiin tilavaatimuksiin ja eläinten ulospääsyyn ja Juustoportin Vapaan lehmän maitotilat toteuttavat tiettyjä lakisääteisen vaatimustason ylittäviä eläinten hyvinvointitoimenpiteitä.

Eläinten hyvinvointimerkinnän mahdollisuudet Suomessa hyvinvointivaatimusten näkökulmasta

Ulkomaisia hyvinvointimerkintäjärjestelmien vaatimuksia tarkasteltiin myös siitä näkökulmasta, miten ne täyttävät eläinten hyvinvointia koskevien säädösten vähimmäisvaatimukset Suomessa. Näin pyrittiin selvittämään, mihin eläinten hyvinvointiin vaikuttaviin tekijöihin voitaisiin kiinnittää huomiota kotimaiseen tuotantoon ja kotimaisille markkinoille suunnatussa eläinten hyvinvointimerkintäjärjestelmässä.

Suomessa säädöksin on esimerkiksi kielletty sikojen häntien ja kanojen nokkien typistys. Edellä mainitut ovat vaatimuksina monissa selvitettyissä vapaaehtoisissa hyvinvointimerkintäjärjestelmissä. Järjestelmää ei kuitenkaan voida rakentaa lainsäädännän vähimmäisvaatimusten varaan, vaan kriteereiden on hyvinvointimerkintäjärjestelmässä ylitettävä vähimmäisvaatimukset. Suomen eläintuotannossa on laajalti käytössä ennaltaehkäisevä terveydenhuolto, missä huomioidaan esimerkiksi vasikoiden nupoutuksen ja karjuporsaiden kastraation kivunhoito, vaikka nämä eivät ole meillä säädösperustaisia vaatimuksia. Eläinten kansallisen terveydenhuollon järjestelmät sopisivat hyvin osaksi suomalaista eläinten hyvinvointia kuvaavaa laatumerkintää.

Eläinten hyvinvointia kohentavia toimenpiteitä voisi Suomessa kohdistaa etenkin eläinten liikkumisen vapauteen eli kytkemättömyyteen, häkittömyyteen sekä eläinten ulospääsyyn, jaloitteluun ja/tai laidunnukseen. Myös emon ja jälkeläisen välisen suhteen, vierihoidon, mahdollistavat kriteerit voisivat sopia suomalaiseen hyvinvointimerkkikonseptiin. Nämä voisivat tuoda kilpailuetua ulkomaisiin merkkeihin verrattuna. Eläinten lastaus, kuljetus ja purku teurastamolle ovat eläimen elämän stressaavia vaiheita. Suomen teurastamoverkosto on harva, ja joskus esimerkiksi nautoja voidaan joutua kuljettamaan kauan. Teuraskuljetusten keston rajoittamista voitaisiin myös pohtia suomalaisen hyvinvointimerkintäjärjestelmän yhtenä kriteerinä.

Johtopäätökset

Maailmalla on useita eläinten hyvinvointia kuvaavia laatumerkintäjärjestelmiä. Osa järjestelmistä on ollut markkinoilla jo pitkään. Suomalaiset ovat Eurobarometrin mukaan jopa huolestuneempia eläinten hyvinvoinnista kuin eurooppalaiset keskimäärin (TNS opinion & social 2015), joten kiinnostusta eläinten hyvinvointijärjestelmää kohtaan on. Kiinnostus ei kuitenkaan pelkästään riitä, vaan kuluttajilta vaaditaan myös riittävää maksuhalukkuutta eläinten hyvinvoinnin edistämiseksi ja kustannusten kattamiseksi. Hyvinvointijärjestelmän toteutumisen näkökulmasta tärkeää on sen onnistunut markkinointi ja merkityksen välittäminen kuluttajille. Muissa maissa hyvinvointimerkintäjärjestelmiä toteuttavien tahojen kirjo on laaja, joten Suomessakin aloitteen teko voi olla mahdollista usealle eri toimijalle.

Suomen kuluttajamarkkinoille voi ennen pitkää tulla eläinten hyvinvointimerkittyjä eläintuotteita esimerkiksi muista EU maista. Tanskan Bedre Dyrevelfærd merkintäjärjestelmään hyväksytään myös Tanskan ulkopuolista eläintuotantoa, jos se täyttää järjestelmän vaatimukset. Luomutuotanto ei välttämättä takaa automaattista pääsyä hyvinvointimerkintäjärjestelmään, vaan järjestelmän ehtojen tilatason todentaminen kuuluu olennaisena osana kuluttajalle uskottavaa hyvinvointimerkkiä. EU:n alueella on kiinnostusta myös Unionin yhteiseen eläinten hyvinvointimerkintäjärjestelmään (Euroopan Unionin Neuvosto 2019). Tällaisen EU:n yhteisen järjestelmän kriteereistä sopiminen on kuitenkin aikaa vievää ja eurooppalaiset toimijat ovatkin monella tasolla kehittäneet omia eläinten hyvinvointimerkintäjärjestelmiään. Tuotteiden vertailtavuuden mahdollistamiseksi vaatimuksia ja niiden mittausta olisi perusteltua yhdenmukaistaa.

Kiitokset

Tutkimus on osa Eläinten hyvinvointimerkintä suomalaisen eläintuotannon kilpailukyvyyn ja laadun edistäjänä-hanketta. Hankkeen toteuttavat Luonnonvarakeskus ja Pellervon taloustutkimus ja sitä ovat rahoittaneet maatilatalouden kehittämisrahasto (MAKERA) sekä A-tuottajat, HKScan, Valio, Arla, Juustoportti food, Lidl, Maa- ja metsätaloustuottajain keskusliitto ja SEY Suomen eläinsuojelu.

Kirjallisuus

- AWA 2017. Certified Animal Welfare Approved by AGW. <https://agreenerworld.org/certifications/animal-welfare-approved/>
- Bedre Dyrevelfærd 2018. Viitattu 31.8. 2018. <https://www.foedevarestyrelsen.dk/kampagner/Bedre-dyrevelfaerd/Sider/forside.aspx>
- Beter Leven 2018. Viitattu 31.8.2018. <https://beterleven.dierenbescherming.nl/zakelijk>
- CFAC 2017. Viitattu 31.8.2018. <https://certifiedhumane.org/>
- Coop Switzerland 2016. Animal welfare Report 2016. Coop Switzerland. Coop Genossenschaft http://www.coop.ch/content/dam/act/themen/hauptthemen/tierwohl/Coop_Tierwohrrapport2016_e.pdf
- Coop Tanska 2018. Viitattu 31.8.2018. <http://xn--dyrevelfrd-k6a.coop.dk/dyrevelfaerdshjertet/>
- Euroopan Unionin Neuvosto 2019. Neuvoston päätelmät eläinten hyvinvoinnista kestävä eläintuotannon erottamattomana osana. 14975/19 <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14975-2019-INIT/fi/pdf>
- Friland 2018. <https://www.organicdenmark.com/friland-as> Für Mehr Tierschutz 2013 Zeichen für ein besseres Leben. Viitattu 31.8.2018 <https://www.tierschutzlabel.info/home/>
- GAP 2018. Viitattu 31.8.2018. <https://globalanimalpartnership.org/>
- Initiative Tierwohl 2018. Viitattu 31.8.2018. <https://initiative-tierwohl.de/>
- Label Rouge 2018. Viitattu 31.8.2018. <http://www.volaillelabelrouge.com/>
- Law360 2015. PETA Calls Whole Foods' Animal Welfare Standards A 'Sham'. Syyskuu 2015. <https://www.law360.com/articles/705412>
- Mehr Tierwohl 2018. Viitattu 31.8.2018. http://www.bmel.de/SharedDocs/Downloads/Broschueren/Tierwohl.pdf;jsessionid=548F1C4F08A23EA6AAC7BB789A5FD16B.1_cid385?_blob=publicationFile
- Neuland 2018. Viitattu 31.8.2018. <http://www.neuland-fleisch.de/>
- Red Tractor 2018. Viitattu 31.8.2018. <https://www.redtractor.org.uk/>
- RSPCA 2018. Viitattu 31.8.2018. <https://www.rspca.org.uk/>
- SBLAS 2018. Viitattu 31.8.2018. <https://www.bordbia.ie/>

Sørensen, J. T. & Schrader, L. 2019. Labelling as a Tool for Improving Animal Welfare-The Pig Case. *Agriculture* 9:123. <https://doi.org/10.3390/agriculture9060123>

TNS opinion & social 2015. Special Eurobarometer 442 – November – December 2015 (2016). “Attitudes of Europeans towards Animal Welfare”.

<https://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/2096>